

I. МАВРОДІ (1911–1981) ТА ЙОГО РОМАН «КАТАРЖИ»

Наталія Самойленко

Кандидат історичних наук, доцент
Всеукраїнська асамблея болгар України, радник, Полтава,
(Україна), e-mail sam16ni@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5758-1753

У статті з'ясовуються життєвий шлях та соціалізація як літератора представника болгарської діаспори в Україні І. В. Мавроді. Творчість та доля письменника є типовим прикладом життєвого шляху людини того покоління, яке віддано служило високим ідеалам у часи, переповнені драмами та трагедіями радянської модернізації, Другої світової війни, великим терором, Художні твори письменника представляють інтерес як своєрідне історичне джерело з історії радянського суспільства. Автор доходить висновку, що творчість І. В. стверджувала не тільки класові цінності доби, за якої він жив, але й од вічні невідкладні часу етичні норми.

Ключові слова: болгарська діаспора, історичний роман, болгаромовна література в Україні, історичне джерело, «homo soveticus».

I. MAVRODI (1911-1981) AND HIS NOVEL “KATARZHY”

Natalia Samoylenko

Candidat of historical science, Associate Professor
The All-Ukrainian Assembly of the Bulgarians in Ukraine, advisor, Poltava
(Ukraine), e-mail sam16ni@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5758-1753

The article explores I. V. Mavrodi's life journey and his socialization as a writer and a representative of the Bulgarian diaspora in Ukraine. He was born in a poor rural family, managed to get the education of the highest level and become a member of the Writers' society of Ukraine. There are poetry, prose pieces, stories and a novel written by him. The writer's creativity and destiny was a typical life path example of the person who represented the generation that faithfully served the lofty ideals in times full with the Soviet modernization dramas and tragedies, World War II, great terror, which caused annihilating the intellectual elite by neo-stalinism. The processes had negatively impacted on historical memory, mass and individual consciousness of the people who survived. Despite undergoing terrifying ordeals, I. Mavrodi's experience was enriched. The writer had kept optimism. The beginning of his creative writings had coincided with the period of the Indigenous Policy, so that the first belles-lettres by him were written and published in Bulgarian. Its subjects and main ideas corresponded to the dictates of that times and glorified the Soviet regime. It couldn't be otherwise. Collapse of the Indigenous Policy made it impossible to him to write in his mother tongue therefore most of his work were written in Russian. The pinnacle of his writing became the novel of “Katarzhy”, what consisted of two volumes. The novel was about his countrymen and his native village. The novel written in Russian was named after his native village name. The 1-st volume was about how Bulgarian settlers solved the important for the Russian Empire task to develop the southern territories. It covered the period from the end of 18-th century till the civil war (1918-1921). The 2-nd volume described the soviet period 1922-1970's. All of the characters of the novel could be divided into two groups. Real historical personalities, who have been mentioned or who had participated in some episodes belonged to the first one. They were distinctive as chronology markers. Another group included the characters who had prototypes and represented different social strata. In the 1-st volume, the Bulgarian settlers' lives have been described historically convincing. In the 2-nd volume the author has idealized the events of Soviet history of 1922-1970's, as a contemporary and eyewitness. The writer's heritage is of interest as a kind of historical source on the Soviet society. The author comes to the conclusion that Mavrodi's creation asserts not only the class values of the time during which he lived, but also the eternal ethical timeless norms.

Keywords: the Bulgarian diaspora, historical novel, the Bulgarian literature in Ukraine, historical source, “homo soveticus”.

Ім'я письменника, перекладача, журналіста, одного з небагатьох романістів, представників болгарської діаспори в Україні Івана Васильовича Мавроді добре відоме у середовищі української болгарської діаспори. Творчість письменника не втрачає своєї актуальності й зараз. Адже вона є та назавжди залишиться частиною духовної культури болгарської діаспори в Україні, осягнення якої є можливим лише з огляду на різні темпоральні площини: минуле – сучасне – майбутнє. Вивчення культурної спадщини народу – це умова збереження його етнічного та національного ідентитету. До постаті І. В. Мавроді вже зверталися літературознавці (І. Буцька, О. Толчєнова), журналісти (В. Кир'язов, В. Швєць), красназнавці (О. Візіров, А. Глушак), історики (В. Павленко, М. Станчєв). Проте, як правило, ці звернення відбувалися у зв'язку з розглядом інших питань та мали фрагментарний характер. Деякі факти життя майстра слова у них подані дещо суперечливе (зокрема, початок літературної діяльності, обставини зміни навчального закладу та перебування в евакуації та інші), що потребує їх ретельного вивчення. У даній статті зроблено спробу узагальнити розрізнені біографічні дані та з'ясувати історико-соціальний зміст роману «Катаржи», який по праву вважається вершиною творчості письменника. Досягненню вказаного завдання сприяло звернення автора даної розвідки до нарративного інтерв'ю – якісного метода досліджень у галузі соціальних та гуманітарних наук. Значений метод являє собою розповідь про життя, інтерв'ю у довільній формі без втручання з боку інтерв'юєра, якій лише задає загальний напрям очікуваної відповіді. Інтерв'ю з колишнім військовим журналістом та письменником Кир'язовим В. П. – людиною, яка особисто знала та впродовж багатьох років товаришувала з І. В. Мавроді, донькою письменника Т. І. Мавродій дозволила доповнити цілісний образ майстра слова як особистості.

Доля І. В. Мавроді – це типовий приклад життєвого шляху людини того покоління, яке віддано служило високим ідеалам у часи, переповнені драмами та трагедіями радянської модернізації. Він народився 4.08.1911 (Mavrodi, 2005, 34) у с. Катаржино (з 2016 р. Знам'янка Іванівського району Одеської області) у бідній болгарській селянській родині. Невідомо, як склалася б його доля, якби не буремні події 1917 р. і політика коренізації. Її проводила більшовицька влада у національних республіках, у тому числі в Українській РСР, з метою створення пробільшовицькі налаштованої верстви, що могла б бути опорою радянського режиму.

Ранні роки життя майбутнього письменника пройшли у рідному селі. Цей період, збагачений нелегким досвідом сільського хлопчини, як й інші життєві враження, у подальшому зіграли свою безцінну роль у його творчості. В 1930 р. він отримав середню освіту (Stanchev, 2016, 308). В травні – серпні 1931 р. доля зводить І. Мавроді з болгарськими письменниками-емігрантами К. Кюлявковим та М. Марчєвським, які помітили його літературні здібності. Вже у листопаді 1931 р. він був направлений на навчання на літературний факультет Харківського Педпрофоса, якій через рік був реорганізований в університет. Проте після смерті батька повертається до дому і завершує здобування вищої освіти в Одеському педагогічному інституті (1935 р.) (Mavrodi, 2005, 38). Впродовж 1935–1938 працював асистентом, керував кафедрою болгарської літератури Одеського педінституту. Іван Васильович набув досвіду редактора у Харкові й Одесі, де співпрацював з болгарськими письменниками-емігрантами, у болгаромовних дитячому журналі «Бьди готов», газеті «Колєктивіст» (Vizirov, 2018). С перших днів радянсько-німецької війни (1941–1945 рр.) він на фронті, де був жорстко поранений і доставлений у тяжкому стані у тиловий шпиталь у м. Самарканд. Після курсу лікування його визнали інвалідом та демобілізували. В Узбекистані прожив два роки. В евакуації І. В. Мавроді працював у Спільці письменників Узбекистану (Kirguzov, 2005, 41). Повертається до Каторжиного у 1944 р., (Vechernyuaya Odessa, 2012) коли його рідне село було вже визволено. І. В. Мароді багато років вчителював по селах у школах та технікумах рідного краю, продовжував крокувати літературною стежею. Закінчив Вищі літературні курси при Літературному інституті в Москві (1958).

Життя письменника не було безхмарним. Йому довелося поховати п'ятирічного сина, першу дружину, своє перше кохання. 27-річна донька пішла з життя від важкої хвороби 1960 р. Того ж року він ховає другу дружину. У своїй автобіографії митець чесно зізнався, що після цього навіть захопився «зеленим змієм» (Mavrodi, 2005, 40). Проте велика мужність та сила волі допомогли вистояти та продовжити творчу діяльність. Більше того,

ці випробування не забрали ані оптимізму, ані бажання писати. Всі, хто його знав, знали його як порядну та сумлінну людину. Зокрема, добре відомий випадок другої половини 1970-х рр. допомоги колезі у літературній праці одеському поету Д. Г. Сергієвичу, від якого відвернулися практично усі друзі після того, як його донька зі своїм чоловіком виїхала на постійне місце проживання за кордон. Д. Г. Сергієвича, фронтовика, було виключено з КППС, усіх громадських організацій, його перестали друкувати. Фактично він опинився поза усіма соціальними зв'язками. Лише дві людини виявилися здатними діяти всупереч загальній течії, які домоглися поновлення членства гнаного поета в КППС, а отже й фактичної реабілітації. І.В. Мавроді був одним з них (Lyakin, 2018). Пішов за обрїй життя І. В. Мавроді 4.04.1981 р.

Соціалізація Івана Васильовича як літератора розпочалася з 1931 р., коли в українській болгаромовній газеті «Колективист» було опубліковано його вірш «Първи май» (Vizigov, 2018). Творче зростання письменника співало у часи з трагічними подіями радянської модернізації, Другої світової війни, великим терором, внаслідок якого була знищена інтелектуальна еліта, неосталінізацією. В Україні протизаконні політичні репресії продовжувалися з 1918 р. до середини 1980-х рр. Зрозуміло, вони мали негативний вплив на історичну пам'ять, масову та індивідуальну свідомість тих, хто вижив (Cenzor. Net 2017). Перші його книги побачили світ у Державному видавництві національних меншин (Харків). За добу коренізації можливості друкуватися болгарською мовою (головним чином у Державному видавництві нацменшин) в Україні були більш сприятливими, ніж у подальшому. Політика заохочення розвитку болгарської культури дала можливість розкритися літературному таланту ряду представників болгарської меншини. В їх числі був І. В. Мавроді. В УРСР тоді з'явилася ціла когорта болгаромовних письменників як представників діаспори (Дмитро Марков, Мішо Хаджийский, Іван Гедіков, Олександр Власов, Георгій Журжер, Олександр Кетков, Микола Шимов), так і політичних емігрантів з Болгарії, що рятувалися від терору після повстання у вересні 1923 р. (Крум Кюляков, Марко Марчевський, Петр Аджаров) (Pavlenko, 1995, 129). В 1931 р. болгаромовні письменники – і емігранти, і вихідці з діаспори – об'єдналися в єдину болгарську літературну секцію, створену при Всеукраїнській спілці пролетарських письменників. Результатом такого єднання став вихід друком двох збірок «Първа ударна» («Перша ударна», 1932) та «Подем» («Піднесення», 1934). Там разом із іншими авторами був представлений І. В. Мавроді. Після публікацій у вищезгаданих альманахах письменник-початківець підготував власні збірки оповідань болгарською мовою «Партизани и други разкази» (1932) та «На пълен ход» (1934) (Koval et al., 1988, 373). І. В. Мавроді також написав повість «Дончо Цигуларов». Проте видати її у Держнацменвидаві вже стало складно. З 1935 р. там розпочався пошук антирадянських елементів. Жертвами цих пошуків стали письменники, з якими спілкувався особисто і І. В. Мавроді. Звісно, це не могло не накласти відбиток на творчу долю письменника. Тільки 1941 р. було дано дозвіл на видання зазначеного болгаромовного твору. В той час письменник жив в Одесі, повість була видана там, проте не зберіглася (Stanchev, 2016, 308).

Провідною темою перших творів письменника, як і інших майстрів художнього слова того часу, стали відгуки у болгарському середовищі в Україні на події громадянської, війни, так звані соціалістичні перетворення, класова боротьба у болгарському селі. Сучасники вважали його справжнім співцем встановлення радянської влади на Одещині (Shvecz, 2018) Цілком зрозуміло, що поза цією тематикою талант І. В. Мавроді за тогочасного життя міг взагалі б не відбутися. Твори були присвячені висвітленню життя болгарської меншини в Україні з позицій панівної ідеології. Увага письменників не могла не оминати протидію болгар більшовицьському насильству, пограбування під час хлібозаготівель, опір примусовій колективізації, не говорячи вже про голодомор (Pavlenko, 1995, 131). Цей страшний для селянства час зображувався як комуністичний рай, з його достатком, радісною, вільною працею. Але інакше відображати радянську дійсність письменники не могли. Проте попри відданість комуністичній ідеї багато з них стали жертвами репресій (Turkov, 2011, 471). І. В. Мавроді пощастило уникнути трагічної долі. Він продовжував крокувати літературною стежею: у 1936 р. став членом Спілки письменників України.

Від 1955 р. у видавництвах Києва, Кишинєва, Одеси почали виходити його прозаїчні твори російською мовою – «Радость» (1955), «Первые восходы», «В стране роз» (1959), «От

села до баштана» (1963), «У нас на юге» (1971), «Буджакские повести» (1977). Його авторству належить збірка віршів, балад і поем «За теб аз мисля» (Кишинев, 1972). І. В. Мавроді перекладав українською твори болгарської белетристики (Vuzyrov et al., 2018), зокрема, разом з І. Буше – роман П. Вежинова «Сліди залишаються», повість М. Марчевського «Герої Беліци», з Я. Сикорским опублікував у видавництві «Дніпро» роман Ст. Даскалова «Своя земля» (Mavrodı, 2005, 39).

Характерною особливістю творчості І. В. Мавроді було те, що він добре знав і розумів соціально-побутову ситуацію в рідному регіоні. Його власні життєві спостереження зафіксовані на сторінках практично усіх творів, присвячених Бессарабії. Вершиною його художньо-літературного спадку став роман «Катаржи» (Mavrodı, 1978, 1984) про рідне село, назва якого дала назву роману. Твір написаний російською мовою. Друга книга побачила світ вже по смерті автора.

Письменник працював над романом на зламі часів. Короткотермінова лібералізація життя радянського суспільства – «відлига» – поступила добою стагнації. У літературі – і цей факт є загальноновизнаним – за добу 1960-х – 1990-х рр. був типовим інтерес до проблем історичної пам'яті, зв'язку часів, спадковості поколінь, національних традицій і святощів, «коріння». Отже роман віддзеркалив ставлення митця до минулого та сьогодення в межах тогочасного художньо-літературного та громадсько-політичного життя. Для об'єктивного тлумачення минулого є важливими будь-які свідчення. З цієї точки зору проза І. В. Мавроді представляє інтерес у якості своєрідного наративного історичного джерела. Воно зафіксувало у художній формі обмежене рамками політичного режиму ставлення та розуміння представником болгарської національної меншини багатьох процесів та подій радянської історії, свідком яких був автор, а саме: громадянська війна, колективізація, Друга світова війна, «відлига», стагнація радянського суспільно-політичного життя.

У структурному відношенні твір складається з трьох частин. Перша присвячена періоду від кінця XVIII ст. до громадянської війни 1918–1921 р., друга і третя від 1922 р. до часу написання твору, тобто до 1970-х рр. Вони склали другу книгу роману. Безпосередні вказівки на зазначені хронологічні віхи є у тексті. Жанрову приналежність твору визначається по різному – роман-хроніка, роман-епопея, роман-полілогія. Його мультижанровість є беззаперечною.

Звернення до минулого на відстані кількох поколінь та поєднання цього звернення з цікавою інтригою і людськими пристрастями, тісний зв'язок історичного життя з особистим, історичних подій з долею героїв дозволяє характеризувати першу книгу не тільки як твір на історичну тематику, але як історичний роман. Головною виокремлюючою ознакою останнього є те, що він побудований на історичному сюжеті, відтворює певний період минулого. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт з художнім вимислом, реальні історичні статті з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи (Gromyak et al., 1997, 60).

Перша книга багата на сюжетні лінії, які весь час доповнюються новими діючими особами. Вона присвячена виконанню болгарськими поселенцями важливого для Російської імперії завдання – засвоєння південних територій. Твір розпочинається з драматичних подій втечі болгарської родини Нешкових з рідного села Арбанасі. Разом з опальним турецьким хлопцем Хасаном, який став названим братом батька родини Асена Нешкова, на свій страх і ризик вони вирушили до «сивого Дунаю до невгамовної Молдови». Їм «пощастило»: дорогою натрапили на колону таких самих втікачів, як вони. Автор докладно описує прибуття у межі Російської імперії, наділення землею, заснування у 1806 р. болгарського поселення Катаржи, побут, обрядовість, соціальні відносини у середині болгарського поселення та з сусідами – українцями, росіянами, німцями, молдованами, румунами, євреями, циганами. Це важливо з точки зору розкриття механізмів збереження етнічної ідентифікації та адаптації до нових умов життя.

Усіх героїв є можливим поділити на дві груп – реальні історичні особи як прикмети часу, що згадуються або є безпосередніми учасниками окремих епізодів, та вигаданих, що мали конкретних прототипів та належали до різних соціальних верств. Серед останніх були представники традиційних соціальних груп болгарського суспільства (наприклад, чорбаджійства – бай Ставри) та нового для болгарських колоністів соціального оточення (представники російського державного апарату та місцевої адміністрації). На сторінках

першої книги читає зустрічає імена Устима Кармалюка (Mavrodi, 1978, 54, 107, 145), генерала Столетова (Mavrodi, 1978, 140), генерала Скобелева (Mavrodi, 1978, 150). Автор зупиняється на участі діаспори у визволенні Болгарії та подіях російсько-турецької війни (Mavrodi, 1978, 149–154). Йдуть на бій за волю та незалежність своєї батьківщини Асен, Лешко, Павел, Григор Нешкови та інші сїни болгарського народу.

Не обійшли Катаржине драми першої російської революції, жовтневого перевороту 1917 р., громадянської війни. Говорячи про зростання масових протестних настроїв у середовищі болгарського селянства у Бессарабії на початку ХХ ст., автор в першу чергу у художній формі описує соціально-економічні чинники (Mavrodi, 1978, 168). Зазначені процеси та події, як їх дешифровано у першій книзі, з точки зору сьогодення виглядають романтизованими та є об'єктом героїзації, що було невід'ємною часткою їх відтворення як засобами історичної науки, так і художньо-літературної творчості за радянської доби. Так само концептуально різниться з історичним реалієм з точки зору сьогодишнього соціогуманітарного знання авторське ставлення до подій 1922–1970-х рр., висвітлених у другій книзі, сучасником, спостерігачем та учасником яких І.В. Мавроді довелося бути. Проте автор прекрасний знавець людських душ – і на це цілком справедливо вказували в свій час літературні критики, – тому духовне життя і внутрішній світ «*homo soveticus*», типові для нього конфлікти та шляхи їх вирішення за умов адміністративно-бюрократичної системи радянського зразку на прикладі жителів Катаржиного передані життєве переконливо. У цьому зв'язку кн. 2 «Катаржи», безсумнівно, заслуговує на увагу як своєрідне історичне джерело з історії радянського села.

Отже світогляд і творчість письменника ґрунтувалися не стільки на запиті правлячого режиму, скільки на величезному політичному, соціальному та моральному досвіді народу та болгарського етнічного колективу. Ім'я письменника назавжди пов'язане з історичною добою, у яку він жив та яка пішла у минуле. Але його творчість стверджувала не тільки класові цінності тієї епохи, вона робила акцент на непідвладних часу загальнолюдських етичних нормах. В цьому, вочевидь, полягає причина інтересу до його творчого спадку і сьогодні. Попри те, що проза І.В. Мавроді з позицій панівної ідеології відзеркалювала здебільшого типові для радянської доби сюжети та конфлікти, які з точки зору сьогодення виглядають дещо архаїчно, вона не втратила своєї актуальності й зараз. Його ім'я шановане у середовищі болгарської діаспори: у 2011 р. було відзначено 100-річний ювілей письменника. На честь ювілею на спонсорські кошти було видано 5 томів його спадку в одеському видавництві «Сімекс-прінт» (2011). Сумарний тираж творів болгарського письменника склав майже триста тисяч примірників. На будівлі школи у його рідному селі з огляду на його багаторічну педагогічну працю встановлено меморіальну дошку на знак вдячності та визнання внеску у розвиток культури (Vechernyaia Odessa, 2012). Не оприлюднені раніше вірші письменника 1941–1946 рр. увійшли до збірки «И награда и отрада» (Одеса, 2013), яка містила лірику жителів Знаменки / Катаржиного (2013) (Chornomorski novyny, 2013). Його твори у своєрідній художній формі зафіксували не тільки доленосні події, але й структури повсякдення радянського суспільства. У цьому зв'язку слід розглядати перспективи вивчення творчості І. Мавроді та роману «Катаржи», якій є цікавим нарративним історичним джерелом з історії не тільки літературно-художнього процесу в Україні радянської доби, але історії української радянської інтелігенції, інтелектуальної історії, соціальної історії селянства радянської доби та життя болгарської діаспори в Україні. Попри ідеологічну заангажованість, цілком неминучу за умов радянського політичного режиму, до них варто звертатися з метою профілактики понівечення історичної пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА/ REFERENCES

- Cenzor. Net. 2017, 5 June. URL: <http://cenzor.net.ua/p442780>. (Date of application 10.01. 2018). (In Ukrainian)
- Цензор. Нет. 2017. 5 червня. URL: <http://cenzor.net.ua/p442780> (Дата звернення 10.01.2018).
- Chornomorski novyny, 2013, 25 may. (In Ukrainian)
- Чорноморські новини, 2013, 25 травня.

Gromyak, R. T. et al., 1997. Literaturoznavchij slovnyk – dovidnyk [Literature dictionary-reference book]. Kyiv: Publishing Center Academy. 752 s. (In Ukrainian)

Гром'як, Р. Т., Ковалів, Ю.І., Теремко, В.О. 1997. Літературознавчий словник – довідник. Київ: ВЦ «Академія». 752 с.

Kiryazov, V. P. 2005. Nedopetaya pesnya katarzhiytsa [The catharjian unfinished song]. *Bolgary v Ukraine, Rossii i drugikh stranakh SNG*. Odessa, № 3, s. 41–46. (In Ukrainian)

Кирязов, В. П. 2005. Недопетая песня катаржийца. *Болгары в Украине, России и других странах СНГ*, № 3, с. 41–46.

Koval, V. K., Pavlovska, V. P. 1988. Pysmennyky Radyanskojy Ukrainy. 1917–1987 [The Writers of the Soviet Ukraine. 1917–1987]. Kyev: Publishing house Soviet Writer. 719 s. (In Ukrainian)

Коваль, В. К., Павловська, В. П. 1988. Письменники Радянської України. 1917–1987. Київ: Радянський письменник. 719 с.

Lyakin, V. Frontovye stikhi iz neizdannoy knigi [Front poems from an unpublished book]. URL: <http://belisrael.info/?tag=ivan-mavrodi> (Date of the application 17.10.2018). (In Russian)

Лякин, В. Фронтные стихи из неизданной книги. URL: <http://belisrael.info/?tag=ivan-mavrodi> (Дата звернення 17.10.2018).

Mavrodi, I. V. 2005. Moe zHITE-byte [My life]. *Bolgary v Ukraine, Rossii i drugikh stranakh SNG*. Odessa, № 3, s. 34–41. (In Ukrainian)

Мавроди, І. В. 2005. Мое житье-бытье. *Болгары в Украине, России и других странах СНГ*. Одесса, № 3, с. 34–41.

Mavrodi, I. V. 1978. Katarzhy [Katarzhy]. Vol. 1. Kyuv: Publishing house Soviet Writer, 1978. 276 s. Мавроди, І. В. 1978. Катаржи. Кн.1. Київ: Радянський письменник. 276 с.

Mavrodi, I. V. 1984. Katarzhy [Katarzhy]. Vol. 2. Kyuv: Publishing house Soviet Writer. 310 s.

Мавроди, І. В. 1984. Катаржи. Кн.2. Київ: Радянський письменник, 1984. 310 с.

Pavlenko, V. V. 1995. Ukrayinsko-bolgarski vzaemuny. 1918–1923 [Ukrainian-Bulgarian relations. 1918–1923]. Kyuv: NASU Institute of History of Ukraine. 224 s. (In Ukrainian)

Павленко, В. В. 1995. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1923. Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 224 с.

Stanchev, M. G. 2016. *Bolgary v Rossiyskojy imperii, SSSR, stranakh Baltii i SNG*. Vol. 2. Biograficheskaya entsiklopediya [The Bulgarians in the Russian empire, the Soviet Union, the Baltic States, FSU States. Vol. 2. Biographical encyclopedia]. Kharkov: Publishing house "Contrast". 591 s. (In Russian) Станчев, М. Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Т. 2. Биографическая энциклопедия. Харьков: ИПП «Контраст», 2016. 591 с.

Shvezc, V. Literaturna storynka gazety «Roden kraj»: u poshukax nacional'noy identychnosti [The Literature pages of Roden kraj newspaper: searching national identity]. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (Date of the application 20.10.2018). (In Ukrainian)

Швец, В. Літературна сторінка газети «Роден край»: у пошуках національної ідентичності. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe . (Дата звернення: 20.10.2018).

Turkov, V. V. 2011. Kulturno-osvitnya polityka radyanskojy vlady shhodo bolgarskojy nacionalnoy menshyny Ukrainy` u 20-x – 30-x rr. XX st. [The cultural and educational policy as to the Bulgarian national minority in Ukraine in 1920-s – 1930-s]. *Drynovskij zbirnyk / Drinovski sbornik*. Harkiv–Sofiya, vol. IV, s. 465–473. (In Ukrainian)

Турков, В. В. 2011. Культурно-освітня політика радянської влади щодо болгарської національної меншини України у 20-х–30-х рр. XX ст. Дриновський збірник / Дриновски сборник. Харків–Софія, т. IV, с. 465–473.

Vechernyaya Odessa, 2012, 12 april. (In Russian)

Вечерняя Одесса, 2012, 12 апреля.

Vizirov, A. Predgovor kam Sabranie sachenenia na Ivan Mavrodi v 5 t. (2011). [Preface to the collected works of Ivan Mavrodi. In 5 Vol.]. URL:http://literaturosviat.com/?page_id=2 (Date of the application 25.10.2017). (In Bulgarian)

Визиров А. Предговор към събраните съчинения на Иван Мавроди в 5 т. (2011). URL: http://literaturosviat.com/?page_id=2 (Дата звернення: 25.10.2017).

Vyzyrov, O., Glushak, A. Ivan Vasylovych Mavrodi [Ivan Vasylovych Mavrodi]. Encyclopedia of modern Ukraine. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60179 (Date of the application 13.10.2018). (In Ukrainian)

Визиров, О., Глушак, А. Иван Васильевич Мавроді. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60179 (Дата звернення 13.01.2018).

Дата надходження статті у редакції – 20.02.2019 р.